Uppsala University

This is a published version of a paper published in *Sociologisk Forskning*.

Citation for the published paper:
Aspers, P. (2012)
"Att tänka sociologi"
Sociologisk Forskning, 49(2): 145-160

Access to the published version may require subscription.

Permanent link to this version:
http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-189038

DiVA
http://uu.diva-portal.org

Gästkrönika

Att tänka sociologi

föredrag den 16/3 2012 vid Sociologidagarna i Stockholm.

Patrik Aspers, Uppsala Universitet

Bästa kollegor och mötesdeltagare,
Jag vill börja med att som ordförande hälsa er mycket välkomna till Stockholm! Det är mig en stor ära att, 50 år efter första årsmötet i Uppsala och då med Torgny Segerstedt som dess ordförande, stå här som dess nuvarande ordförande. Det är något av historiens öde att jag gör det som efterträdare till Segerstedts lärostol vid Uppsala universitet.

Det är glädjande att det bland oss fortfarande finns dem som var med redan i Uppsala 1962. Vi kan bara hoppas att några av oss som idag är här kan få uppleva också firandet av förbundets 100-årsdag.

Att vara ordförande är ett akademiskt hedersuppdrag som många haft de femtio åren före mig, men som färre kommer att ha de nästkommande femtio åren i och med att vi framledes endast kommer att ses vartannat år. Det akademiska avslutet på två år som ordförande kommer att vara det tal som ni, framtida ordföranden, kommer att hålla. Jag hoppas att detta blir en stark institution, men så kan endast ske om efterföljande går i dessa fotspår vad gäller form, men dock inte i sak.

Jag vill i egenskap av sociolog, och den som för tillfället fyller rollen som ordförande för Sveriges Sociologiförbund, ta detta, i många avseenden unika, tillfälle i akt för att tänka sociologi.

Att tänka sociologi

Mitt anförande har titeln Att tänka sociologi. Denna titel tycks öppna upp för att tala om nästan vad som helst. För är det inte så att vi hela tiden tänker? Och ibland – åtminstone när vi skriver texter eller undervisar – tänker vi väl sociologiskt? Vi tänker nog ofta sociologiskt, eller på sociologi, men mer sällan tänker vi sociologi.

Redan här införs den distinktion, vilken hela föredraget behandlar; distinktionen mellan att tänka sociologi och att tänka sociologiskt. Att tänka sociologiskt innebär att utifrån vår tradition utveckla det sociologiska tänkandet. Att tänka sociologi innebär att tänka på, och framförallt om, sociologins grundvalar, vilka står som grund även för det som kallas sociologiskt tänkande. Att tänka sociologi inrymmer det sociologiska tänkandet, men det omvända gäller inte. Att tänka sociologi är följaktligen mer grundläggande. Det viktiga är här inte orden, utan den fenomenologiskt grundade distinktionen och dess praktik.

Anförande delas in i tre delar, (1) problembeskrivning, (2) strategi och (3) resultat.

Sociologisk Forskning, årgång 49, nr 2, 2012, s. 145–160.
© Författaren och Sveriges Sociologförbund, ISSN 0038-0342.

Diskussionen av problemet i den första delen innebär att vi rensar upp i den med tiden vildvuxna skogen bestående av teorier och metoder som vi inte längre kan skåda igenom. Det sociologiska tänkandet har kommit att täcka över de mer grundläggande problemen beträffande ämnets grundvalar, och den sociologiska skogens frukter har skapat en mylla i vilka pseudoproblem – likt ogräs – kunnat frodas. Det räcker alltså inte bara med att rensa, vi måste också bereda marken. I den beredda marken kommer jag i del två av föredraget att plantera tesen om att tänka sociologi. I den tredje delen kan vi åtminstone få en föraning om vad detta sätt att ordna den sociologiska trädgården kan innebära, då vi kan betrakta några av de skott som hunnit skjuta upp.

Den här företrädda ansatsen innebär ett upplösande av flera av de antaganden som utgör grunden för det som vi idag känner som sociologi. Ansatsen innebär att arbeta mot en sociologi rotad i ontologi, baserat på begreppets etymologi, socius, med andra ord, den meningsfulla mellanmänskliga relationen. Vad jag erbjuder är inte helt färdigt, men det är tydligt att sociologin förändras som ett resultat av vad jag föreslår. Jag menar att den ansats som jag idag talar om, och för, leder oss framåt, även om det kan se ut som att det sker med uppoffringar. Den stora poängen är tankeskiftet, men det leder oss också till en rad konkreta fördelar. Det innebär även, som jag indikerat, upplösande av en rad pseudoproblem, som exempelvis vad som är socialt, intersubjektivitet och mikro-makroproblemet. Sociologin kan som en konsekvens både utmönstra överflödiga begrepp och upplösa några av sina problem.

1. Problembeskrivning: Den sedimenterade sociologiska skogen

I denna första del av anförandet utgår jag från vad vi sociologer gör och har gjort. Det blir en kort översikt av sociologin och hur vi har tänkt sociologiskt. Men än viktigare är att definiera problemet. Vad är då problemet? Jag menar att sociologin idag saknar redskap att reflektera över grundvalarna för sitt tänkande. Detta leder till att många frågor ställs utan att förståelsen för oss eller vår omvärld ökar. Lösningen som tillgrips är ofta att en ytterligare planta i form av en "ny ide" sätts i den redan vildvuxna rabatten av sociologiska perspektiv och ansatser. Den sociologiska forskningen tenderar genom detta att i ökad grad bli föremål för modenycker och flugor. Modet kännetecknas av att det saknar riktning; modet har en cirkulär rörelse; förändring utan progression.

För att klargöra problemet riktar jag mig mot vår disciplin för att tydliggöra vad sociologer faktiskt gör och har gjort. Vad är sociologi – den breda samhällsvetenskapen? Vi behöver normalt inte fundera över det, vi träffas på konferenser och använder begrepp som har en mening, och även om vi inte är helt ense om vad som är "bra" respektive "dålig" sociologi, finns en grund som i stort sett delas – och som idag är en institutionaliserad praktik. Grunden består av att det vi observerar, oavsett om det är som värden i en tabell, eller genomsnitt av flera observationer, intervjucitat, eller kroppsliga erfarenheter, kan och bör kopplas till den sociala kontexten, t.ex. i form av aktörers egenskaper, makt eller position. Det sociologiska perspektivet märks främst när flera sociologer umgås med personer från andra discipliner. Det är i förhållande till omgivningen som de förenande dragen träder fram.

Jag skall skissera några av de drag som är kännetecknande för det sociologiska tänkandet. Inget enskilt begrepp eller fenomen är nödvändigt för att tala om samsyn, det är mer rimligt att istället tala om familjelikhet. Mitt argument börjar med vad som kan tyckas något paradoxalt: sociologins framgång har bidraget till att lager av sediment dolt dess grundfrågor. Med andra ord är sociologins framgång en del av dess problem.

Hur märker vi då denna framgång? Sociologins framgång märks i dess performativa kraft. Vad jag menar är att de analysredskap, de begrepp och de förhållningssätt som används inom sociologin, precis som de inom nationalekonomin (Callon 1998; Hugemark 1994), knappast endast kan ses som en spegling av en yttre existerande verklighet; de har med tiden även kommit att bli del av den begreppsarsenalen som används i vardaglig konversation, och dess resultat utgör en del av livsvärldens kunskapsstock, för att tala med Husserl och Schütz.

I förlängningen har det inneburit att våra teorier metoder och resultat – tänk bara på enkäter och intervjuundersökningar som bearbetas statistiskt och kvalitativt – har kommit att bli integrerade i statens och kapitalets intressen och görande. I Sverige har denna process exempelvis kommit till uttryck i att sociologin ställt sig till förfogande till välfärdsstatens byggnation. Kort och gott: sociologin är idag inte bara något som kan användas för att studera det sociala, det är även en del av detta sociala.

Många begrepp som socialisation, individ, och nätverk är förstås allt annat än "naturliga" – de är formade av människor, och samhällsvetenskapen har spelat en avgörande betydelse internalisering av dessa begrepp. Dylika begrepp förekommer inom vetenskapen, men också utanför, i vardagsspråket, man kan till och med säga att det kommit att bli "naturligt" att använda dessa begrepp.

Den sociologiska diffusionsprocessen är dock inte alltid lättobserverad. Men är det inte just genom detta växelspel mellan teori och praktik, att nyutvecklade begrepp, tankar och metoder kan leta sig in i livsvärlden, som samhällsvetenskapens påverkan är som störst? Begreppet socialt kapital är ett relativt sent men tydligt exempel, nätverk är ett annat. Den sociala konstruktionen av verklighetens olika fenomen är kanske det tydligaste sociologiska perspektivet som spridits ut det i övriga samhället. Marx klassanalys och de sociala effekter hans tänkande bidraget till att skapa är närmast ofattbara, och ställer Charles Darwins diskursiva rationaliseringar av "utveckling" långt in i skuggan när vi skall analysera historiska effekter av kunskapsproduktion.

Vilken kulturjournalist idag känner inte till Bourdieu? Vilken högskoleutbildad konstnär från medelklassen är inte bekant med teorier om kön, klass och etnicitet? Man kan också betänka hur många sociologer som idag arbetar för olika företag och myndigheter. Det är flera personer, också bland deltagarna på sociologidagarna, som verkar utanför akademin i dess snäva mening. Er verkan är kanske det mest konkreta vi har när det gäller hur sociologin påverkar även utanför sitt hägn. Sociologin och andra samhällsvetenskaper med sin expansion från sextiotalet och framåt är väldigt tydliga exempel på hur vi bidraget till samhällsförändring.

Sociologin har genom avknoppningar även bidraget till att nya ämnen skapats. Det är med glädje vi ser att många kriminologer deltar under sociologidagarna. Vi vet att

ämnet i Sverige inte är äldre än att många kriminologer faktiskt har disputerat i sociologi. Till pedagogik, mediavetenskap, och socialt arbete finns också starka kopplingar.

Formandet av de central begrepp och tankar som kommit att påverka sociologins och dess omvärld kan spåras till de sociologiska fäderna, "The Founding Fathers", Marx, Durkheim och Weber, samt även Simmel, Pareto, och Malinowski. Marx skriver om klasser och om ojämlikheter, Durkheim om ordning och sammanhållning, Weber om handling, grader av rationalitet och uppkomst av och förhållande mellan olika livssfärer, Simmel om diffusion och sociala relationer, Pareto om irrationalitet och social dynamik, och Malinowski om inbäddade relationer som senare kommit att i kluster benämnas nätverk. De har givit oss en begreppsarsenal som aldrig kan utelämnas.

Vad som är än viktigare är kanske att deras sätt att förstå världen har format vårt tänkande. Vad klassikerna har tänkt har kommit att bli en förgivettagen bakgrund för vårt tänkande. Men de klassiska sociologerna var i hög grad barn av sin tid. De bygger alla på det som andra har tänkt, och var endast del i en större rörelse som endast gradvis resulterade i disciplinära tillhörigheter. Denna framgång som sociologin haft har bidraget till att de grundbegreppen och hållningar som är en integrerad del i ämnet inte ifrågasätts.

Men man kan undra om det överhuvud föreligger ett problem, om det nu faktiskt är så att sociologin givit, och fortsätter att ge, viktiga element till det sociala livets form och innehåll? I strikt mening kan inte framgången vara ett problem, men den döljer ett mer underliggande problem.

Problemet för oss är att grundtankar som ligger i sociologin, och som vi även implicit eller explicit använder oss av vid våra undersökningar – inklusive de tillfällen då vi vänder blicken mot sociologin och de sociologiska klassikerna – inte kan analyseras oberoende av sig själva. Förutom problemet med reflektion, skall jag ta upp två mer konkreta förgivettagenheter inom sociologin som är så fundamentala att de svårligen kan borttänkas: sociologers syn på verklighet och egologismen.

Problem 1: Reflektion

Reflektion innebär att, likt i en spegel, kunna se vad som är. Men det är likt i den spegelvända bilden inte en direkt återgivning, snarare ett begrundande av vad som är. Frågan är om den grund varpå vårt sociologiska tankearbete vilar inte är detsamma som vi använder i vårt sociologiska arbete?

Annorlunda uttryckt: de teorier som utvecklats av sociologer och de ansatser som brukas av sociologer är en del av det sociologiska tänkande. När sedan dessa används för att genomföra en analys så kan just dessa grundantagenden inte analyseras eller ställas i fråga (cf. Lakatos 1970). Det ontologiska, och grunden för det sociologiska tänkandet, kan inte analyseras med sociologiska redskap – de är istället en förutsättning som lämnas utanför, eller uttryckt annorlunda: det som inom vår disciplin betecknas som "ontologiskt" är en konsekvens av sociologin.

Pierre Bourdieu är kanske den tydligaste företrädaren för det sociologiserande perspektivet. Allt måste bli sociologiserat i Bourdieus händer. Det skarpaste fallet av totalsociologi är när Bourdieu (1991) tar sig an Martin Heideggers filosofi för att sätta den i en sociologisk analysram. Denna ram förutsätter sitt svar; kampen är för Heidegger i förväg förlorad. De teoretiska verktygen Bourdieu begagnar, marknad, habitus och fält – som är förförstådda som sociologiska redskap – gör att det Heidegger försöker sig på, att etablera en grund för tänkandet, per definition måste inpassas och bearbetas på ett sätt som är avstämda mot Bourdieus verktyg. Hela Heideggers begreppsstruktur, och det försök att skapa ett sätta att tala om ontologi, blir endast ett spel, som enligt Bourdieu går att återföra till det (tyska) filosofiska fältets producenter och konsumenter, och den position i detta som Heidegger innehade.

Det är ingalunda en dålig analys som Bourdieu genomför. Bourdieu är onekligen en av de främsta sociologierna, och han är också väl bevandrad i filosofi. Kritiken som jag vill lyfta fram är att medan Heideggers fenomenologiska ansats även inbegriper sin egen kunskapsproduktion i en reflexiv process, så utgår Bourdieu från en förgivettagen kunskapsbas. Min stora poäng är dock att denna bas inte ifrågasätts. Bourdieu tänker sociologiskt, och därmed måste ontologin bli till en epistemisk fråga som inte kan utsättas för en reflektion.

Problem 2: Vår verklighet

Jag har mött många kollegor vars forskning utifrån en viss metod beror av antagandet att det finns en värld som är oberoende av oss och som är på endast ett sätt. Jag menar att denna epistemologiska ansats länge varit förhärskande. Det finns ett otaligt antal utgångspunkter vilka alla förenas i synen på en objektiv verklighet som kan upptäckas oberoende av oss. En del grundar denna syn på en läsning av filosofi, medan flertalet antingen har en vardagsbaserad uppfattning eller har en uppfattning som formas av en viss syn på metod eller metodologi.

Varför är detta ett problem? Utgångspunkten enligt denna föreställning är inte ontologisk, och av det följer, som vi snart också skall se utifrån en analys av ontologi, att det mänskliga varat är parantessatt. Forskaren antar att hon står i en relation till omvärlden som består av ting och människor; men hon står själv likväl utanför denna värld. Inom samhällsvetenskapen har vi epistemiska föreställningar, som stipulerar hur världen måste vara för att vetenskap skall kunna bedrivas. Den gängse föreställningen om vad som är, är att det är något som är som det är, och inom sociologin har t.ex. den kritiska realismen eller John Searles (1995) tankar på senare år tjänat som en legitimitetsgrund för detta perspektiv.

Det finns förstås en ökad insikt att vi lever i en socialt konstruerad värld och många skulle nog just betona detta som ett sociologiskt särdrag. Efter Peter Bergers (1964), och senare Berger och Luckmanns (1991) användning av begreppet "sociala konstruktioner" har det blivit en grundsten för många sociologer. Världen är socialt konstruerad av dess invånare. Det innebär att världen inte har en av oss oberoende verklighet. Men vad är grunden för denna sociala konstruktivism? Jo tanken är att människor konstruerar världen i interaktion med varandra, och att det skulle kunna vara annorlunda, och det på ett oändligt antal sätt. Det inbegriper att allt är konstru-

erat, även "ontologin". Detta märks i ett typiskt sociologicitat, i detta fall hämtat från Luhmann: "Ontologies arise...as by-products of communication" (1995:148–149). Först förutsätts något, kommunikation och egos, sedan skapas en ontologi, som sedan blir till ett undersökningsobjekt. Och allt detta inom en och samma ram. Notera först att det är ontologier. Varje sådan ontologi är en konsekvens, och en slags biprodukt, av social interaktion. Jag menar att också varje sociologisk teori, så att säga, skapar sin egen ontologi, men endast som ett villkor för sin egen existens, och det är därför en bibrodukt.[1]

Även om dessa ansatser hävdar att de behandlar ontologi, menar jag att ingången till ontologin i grunden är felaktig. De har det gemensamma problemet att den ontologiska frågan har formulerats i epistemologiska termer, och ontologin är antingen förgivettagen och anpassad till teorin eller en direkt konsekvens av teorin. Ontologi är läran om varat, det som är, och per definition handlar ontologi om det som är nödvändigt, vilket gör den epistemiska frågan om hur yttervärlden är beskaffad sekundär. Ontologi är ett studium om vad som är, inte hur det som är är konstruerat. De epistemiska ansatsen sätter redan ut existensen som given, eller menar sig ha redskapen att se hur denna värld blir konstruerad.

Ontologi är en egen aktivitet som inte kan hanteras med sociologins arsenal. Om vi skulle analysera ontologin med sociologiska redskap tar vi ju redan våra utgångspunkter för givna – våra verktyg som vi skall använda för att genomföra undersökningen. Ontologi kräver en metod och en ansats som inte ännu finns inom sociologin. Ontologin är således ett gränsland för sociologin, och jag menar att det faktiskt ligger utanför det sociologiska tänkandet.

Problem 3: Egologism

Det tredje problemet jag tar upp är egologismen, eller tanken om subjektivitets- och objektivitetsproblematiken. Med egologism avser jag det faktum att samhällsvetare har utgått från att aktörer är atomer och det sociala endast uppstår som en konsekvens av att dessa egos kommer samman. Det sociala är således en konsekvens av det individuella, vilket tas för givet. Vi ser denna tanke om individer som analysenheter, eller som en förgivettagen grund, som en naturlig del i att vara sociolog.

Marcel Mauss (1985) och Norbert Elias (1987), för att ta två exempel, har spårat begreppet och fenomenet individ. Båda hävdar att tanken om individ är en relativt sen skapelse. Varken greker eller romare hade ett liknande fenomen. Det var istället genom utvecklingen inom de skolastiska logiken – och den allmänna tanken att det fanns "individer" som var för sig var olika inom ramen för en mer generell kategori – som i överförd mening tillämpades även på människor (Elias 1987:215–7). Begreppet person, som vi känner det, var initialt en strukturellt bestämt position, en mask, och först senare konceptualiserades den "subjektiva" sidan av person.

1 I sin utvecklade form innebär ansatsen att vissa sociala konstruktioner ses som mer förskansade och svårare att ändra, men i princip är det ingen skillnad; allt går att ändra, även ontologin och logiken (Aspers 2001).

Kanske något paradoxalt så har vetenskapen inte hanterat helheten av personen. Tvärtom, varje vetenskaplig disciplin kom att se endast en liten del av helheter hos människan. Medicinen, och naturvetenskapen i stort, kom att se kroppen som en maskin. Ekonomi som vetenskap studerar en annan sida av det mänskliga, reflekterad i hur John Stuart Mills ser på hur den politiska ekonomin som enligt honom är " concerned with him [man] solely as a being who desires to possess wealth, and who is capable of judging of the comparative efficacy of means for obtaining that end" (Mill 2000:97). Olyckligtvis övertog den främste sociologen Max Weber, denna tanke om en egologisk grund.

Även om vi alla är uppfödda med Webers tankar om individualism, vare sig den är metodologisk, epistemologisk eller vad sociologer kallar ontologisk, bör vi minnas att ekonomer som Mill, åtminstone i bakhuvudet, hade en mer holistisk syn på människor än vad som senare blev förekommande, och i några fall även bland sociologer. Med tiden kom "economic man" att användas. Man kan säga att den sociologiska tanken, och tanken om det sociala som ett tillägg till det ekonomiska, är ett omständigt sätt att återinföra vad som tidigare nästan var en utgångspunkt, nämligen att mänskligt vara är socialt. En ytterligare nackdel är att pseudoproblemet om det "sociala" skapades; eller annorlunda uttryckt: pseudoproblemet är att man utgår från ett ickesocialt vara, en slags egologism.

Den tydligaste tanken om egologismen som utgångspunkt står att finna hos Weber. Även om Weber talar om handlingar som orienterar sig mot andra så är det tydligt att det som är socialt endast är en underkategori av handlingar. Weber säger: "We shall speak of 'action' insofar as the acting individual attaches a subjective meaning to his behavior – be it overt or covert, omission or acquiescence. Action is 'social' insofar as its subjective meaning takes into account the behavior of others and is thereby oriented to its course" (Weber 1978:4). Det som är socialt är endast något som uppstår ibland. Utgångsläget är att individer – egos – vilka till sin filosofiska antropologi är enskilda endast under vissa förutsättningar är sociala.

Egologismen är alltså förbundet med flera problem. Mer konkret handlar det om problem som t.ex. uppvisas i Webers handlingssociologi och Luhmanns problem om den dubbla kontingensen. Det är alltså min tes att den cartesianska "intersubjektivitetsproblematiken", dvs. hur ett ego får kunskap om yttervärlden och därmed andra egos, frågan om hur det sociala blir till, dvs. under vilka villkor egos kan åstadkomma vad vi kallar socialt, och tanken om "order from noice" (Luhmann 1982; Luhmann 1988; Smith 2007; White 1981; White 2002a; White 2008), dvs. föreställningen om att ordning uppstår "ur intet" efter interaktion mellan egos, alla är kopplade till egologismen.

I order from noice-ansatser förutsätts alltså något handlande, människor, eller i varje fall någon slags atomer, som de kallas i Harrison Whites sociologi, och det är när dessa kommer i kontakt med varandra – lite som att de av en slump stöter på varandra i en skog eller på savannen – som det blir något socialt. Det sociala är en konsekvens av det enskilda redan existerande varat. Den egologiskt-epistemiska ansatsen är alltså en förgivettagen startpunkt inom samhällsvetenskapen. För att både kunna

se problemen tydligare men också kunna åtgärda dem måste vi skifta fokus från att tänka sociologiskt till att tänka sociologi. Detta förutsätter en metod, och att utveckla denna metod är nästa steg.

2. Strategi: Att bereda mark för att tänka sociologi

Vad som hittills sagts torde inte vara kontroversiellt. Beskrivningen av sociologi utgör i stort sett den bild vi får när vi öppnar en lärobok i ämnet, eller när vi läser artiklar i sociologiska tidskrifter. Zygmunt Bauman (1990) har sammanställt kunskapen i boken Att tänka sociologiskt, som används för att marinera studenter till att bli goda sociologer. Vad jag möjligen lyft fram starkare är faktiskt hur betydelsefull sociologin har varit för att forma det som idag är förgivettaget i samhället.

Vi kan konstatera att sociologin har expanderat sin horisont genom att ytterligare tankar har presenterats, genom att fler teorier har dykt upp, samt genom att många sociologer klär om en äldre tanke i andra ord, eller lägger ett ytterligare begrepp till högen av osorterade tankar. Försök att kategorisera och eventuellt systematisera och katalogisera existerande kunskap är den normala strategin för att bringa ordning. Dessa är alla välmenande försök, men någon "lösning" är inte i sikte. Istället växer den lista av teoretiker, empiriska studier, och tolkningar om dem vi måste känna till, även om någon form av selektion sker i och med en kanon och en ackumulation av kunskap sker parallellt.

Mer sällan förekommer tankar om att mängdreduktion, d.v.s. att reducera begreppsarsenalen och att ta bort dålig forskning. Vore det inte förlösande att kunna minska mängden "stoff" till förmån för kunskap? Att arbeta med att lösa upp pseudoproblem är en strategi som säkerligen kunde vara ett, ehuru oprövat, alternativ, men hur gör man detta?

Jag föreslår att vi istället för att tänka sociologiskt skall tänka sociologi. Vad innebär det, då, att tänka sociologi? Att tänka sociologi är att tänka om det som är tänkt sedan generationer, som därmed inte längre tänks, eller som kanske inte någonsin tänkts. Det är att tänka. Att tänka är att tänka om det yttersta, och det är varat, d.v.s. föremålet för ontologin. Man kan säga att vi här rör oss ut ur den cirkel i vilken vi vandrat i hundra år, men våra nuvarande redskap förmår oss inte att ta oss ur den. Steg ett blir att beskriva, och tillämpa, den metod som är vårt redskap för att bereda marken för att tänka sociologi.

Metoden är hermeneutisk (Gadamer 1990; 1993; Heidegger 2001b), och som sådan avviker den från gängse sociologiska metoder. Denna metod tillåter i en cirkulär rörelse ett ifrågasättande och besvarande av frågor i en process, i vilken även logiken kan ställas i fråga. Startpunkten i det föreliggande arbetet är en tanke om det sociala, objektet för sociologin, vilket därmed utgör vår referenshorisont (Schütz 1996:198), men utan att dess mening är fixerad. Tolkningen kommer obönhörligen att vara sociologiskt färgad, men den tillåter nya tankar, också de som är radikalt annorlunda.

I fokus för arbetet ställs det som är grunden och som jag alltså menar är otänkt inom sociologin, nämligen ontologin. Vi använder oss av den fenomenologiskt hermeneutiska metoden som Heidegger utvecklat, eller mer konkret de resultat som metoden har bidragit till att leverera. Det är en metod uppbyggd i tre steg: reduktion, dekonstruktion, och konstruktion. Reduktion innebär att frågan om varat ställs, dekonstruktion (Heidegger 1975:28–31) handlar om att plocka isär och därigenom förstå, inte "förstöra", och konstruktion handlar om att studera varat.

Jag menar att varat bör studeras, men att försöka bedriva ontologi med existerande samhällsvetenskapliga teorier låter sig inte göras, då dessa är del av problemet (Heidegger 1994:109–114). Annorlunda formulerat, sociologer har stipulerat världens konstitution, men inte undersökt den. Men vi saknar också redskap för detta företag.

Enligt Martin Heidegger, som just fokuserat på ontologi, och tillämpat den ovan beskrivna hermeneutiska metoden, måste ontologin istället ta sin utgångspunkt i det mänskliga varat, och inte i en av människan oberoende värld. Heidegger benämner de samhällsvetenskapliga ansatserna som postulerar världens beskaffenhet för "ontiska".

Heidegger ser varat, "Dasein", som dels en del av världen men också som en initiator till forskningen. Människan är inte endast ett ting bland andra, och hennes förmåga till att ställa frågor är central. Varat är en nödvändig del av världen, och det kan lika litet som ontologin analyseras med metoder som implicit parantessätter varat eller som först stipulerar dess konstitution. Det är denna tanke som kommer att leda oss till att varat med nödvändighet är socialt, eller med andra ord: den ontologiska konstitutionen är "social".

Låt oss klargöra mot vad Heidegger sig vänder. Det är den kunskapsteoretiska ansatsen som har skymt varafrågan enligt Heidegger (1962). Inte minst den vetenskapliga utvecklingen, och utvecklingen av i synnerhet samhällsvetenskapen och de olika disciplinernas institutionalisering, har bidragit till detta. Med andra ord har det som ursprungligen var en epistemisk fråga kommit att bli "ontologisk" i gängse samhällsvetenskap. Det jag, efter Heidegger, här kallar ontiska har dock hela tiden benämnts ontologiskt inom sociologin.

Men kan man formulera ett alternativ, och i så fall hur? Heidegger startar med människan. Människan, utifrån det Heideggerska perspektivet, är med nödvändighet "social", och detta förhållande är grunden för vad jag kallar socioontologi. Heidegger säger i kontrast till det egologiska perspektivet som företrätts av Leibniz, Descartes och Husserl: "Jaget ["Das 'Ich'"] tar sig varken först ut (ur fönstret), eftersom det redan är ute, eller tar sig in i de andra, eftersom det redan umgås med dem där, och som det låter sig visas, i en äkta mening" (Heidegger 2001a:145). Det är således inte så att det först finns ett jag som sedan upptäcker världen, utan när-varandet (Da-sein), det vill säga du och jag, är redan i relationer med varandra. Att utgå från monader, egopoler, eller något annat är enligt Heidegger inte rimligt.

Med Heideggers språkbruk kan vi vidare säga: människan äger inte relationer till andra, hon är dessa relationer. Den är alltså inte en existentialism i en Kierkegaards eller Sartriansk mening, utan en utsaga om vad människan med nödvändighet är. Mer allmänt gäller inte att världen är "där" och människan "här". Människan är i världen. Vi får alltså inte läsa Heidegger som en antropolog, utan som en ontolog.

Det är i detta läge vi måste hålla tungan rätt i munnen. Det är lätt att nu säga: vad

är nytt här – det finns ju många sociologer som hävdar att vi börjar med det sociala? Inom den amerikanske pragmatismen, och dess utväxt som benämns symbolisk interaktionism (t.ex. Herbert Blumer 1969:82), skulle nog många se en liknande tanke. Men vad vi erhåller om vi studerar pragmatismen och andra ansatser som uttalar sig, är antaganden om verkligheten som utgår från de frågor, och ibland teorier som stipulerar hur verkligheten är beskaffad. Men hur dessa teoriers verkligheter är grundade är minst sagt oklart.

Låt oss ta ett exempel för att tydliggöra skillnaden mellan hur den symboliska interaktionismen ser på dess grund, vad jag kallar ontiskt, och vad som är ontologi. Vad ligger bakom de premisser som Blumer arbetar med? Premisserna är välbekanta:

1. Samhället är uppbyggt av individer (som har ett jag, dvs. refererar till ett "jag").
2. Individuella handlingar är konstruerade av tolkande individer.
3. Individer tar hänsyn till varandra vid handling (orienterar sig mot andra i tolkningsprocesser) (Blumer 1969:82).

Dessa satser utgör kärnan i den teori som Blumer använder sig av, och forskningen styrs av dessa. Min poäng är att denna ansats, och dess förutsatta ontologi, dvs. vad som förutsätts vad beträffar världen för att denna ansats skall äga giltighet, liksom Giddens, Joas, Bourdieus eller Habermas, utgår från premisser som är resultatet av en diskussion inom sociologin.

Men vad är då det ontologiska alternativet? Och vilka konsekvenser har det? Den ontologiska relationen visar sig i olika konkreta sammanhang, som förstås empiriskt kan variera. Men det är viktigt att det är genom den praktiska konkreta närvaron mellan barn och föräldrar, mellan bonden och hans mark, mellan stavhopparen och hennes stav, eller mellan två kollegor som blir det centrala, det är det som är tillhanden (Zuhanden), t.ex. den konkreta spaden, genom vilket vi förstår det som är förhanden (Vorhanden), rötternas kraft och förgrening. Startpunkten för undersökningen är människan i det praktiska livet; inte ett tänkt problem eller ett naturgivet tillstånd. Helheten av världen, med dess bestyr, verktyg och praktik, är kopplad till den mänskliga varat. Symboler, aktiviteter och verktyg är relaterade till varandra, och får sin mening av att vara kopplade till varandra, och vända mot varat genom olika hänvisningar. Traktorn visar hän på plogen, på bonden som kör den, men också på rågen, och på brödet, och dess ätare. Vad Heidegger gör är att sätta människan i centrum för ontologin, istället för att betrakta henne som en monad vilken kliver ut i världen för att upptäcka den "som den verkligen är". Både den första och sista hänvisningen, så att säga, är människan.

Relationer blir utifrån denna ansats centrala, och vi kan här nöja oss med att titta närmare på de medmänskliga relationerna. Medan sociologer oftast talar om det sociala som en interaktion, så är Heidegger mer radikal. Det sociala är, för att repetera, en nödvändig relation, som föreligger även när vi är själva. En viktig tanke hos Heidegger är alltså att varat för människor inte kan förstås utan att det behandlas i relation till människans samvaro med andra människor (Mitsein). Det är alltså i grunden en

social relation som Heidegger behandlar. Men det sociala är inte ett tillägg till det som först är; det som är är "socialt". Det är en ontologi som, per definition, är nödvändigt, men som är nödvändigt social.

Ansatsen innebär att frånvaro av andra människor är en aspekt av denna ontologiska relation (vad Heidegger kallar existential). Att vi beter oss som, och förhåller oss till andra, människor, även när de inte är där, att vårt tänkande och praktik är förbundet med andra, konkret, och inte minst i förhållande till det mer anonyma mannet (das Man), indikerar hur centralt placerat denna relation är i Heideggers tänkande. Vårt vara är präglat av samvaro med andra, och detta är en existential relation – en del av ontologin – ehuru denna ontologi kan "uttryckas" i en rad olika empiriska fall och former. Inte minst märks det i bruket av "så gör 'man' ju", som ju tydligt, men ändå indirekt, refererar till andra. Heidegger är allvarlig med sitt bidrag till sociologin som han ger i och med diskussionen om "das Man" (2001b:126–130), det är alltså ingalunda, säger han, "ett blott perifert bidrag till sociologin" (1996:11).[2] Vi skall nu gå vidare till resultatet, och titta på vad detta kan innebära att grunda tänkandet i ontologin. Vi kan i och med detta börja bruka jorden.

3. Resultat: Att bruka jorden

Att bereda mark innebär att ha ett långsiktigt perspektiv. Det innebär för oss att tänkande har en avkastningshorisont som överstiger den egna karriärens arbete med datakörningar, skrivande om döda sociologer, eller belysande av olika fenomen. Arbetet inställer sig mot ett mål vars bortre horisont inte är tydligt bestämt. Eftersom projektet är i sin linda kan vi endast ge några exempel på resultat. Vad som vidare måste göras är förstås mer omfattande än det jag kan skissa på i detta föredrag. Färdplanen är dock utstakad. Genom Heideggers arbeten föreligger en grund för att skifta fokus från det sociologiska tänkandet till att tänka sociologi. Att tänka sociologi är att omtänka det som vi kallat socialt utifrån en ontologisk nivå. Strategin som använts för att komma dithän har varit att utgå från vad vi vill veta och att ange en riktning mot målet, men att vara öppen också för radikala omformuleringar. Den här föreslagna strategin innebär ett dubbeldrag: för det första, ontologi blir just vad det måste vara om det inte skall kvarstå i en epistemisk skugga, en lära om varat; för det andra, ontologin visar sig leda till varats – dvs det mänskliga varats – "sociala" konstitution.

Av analysen följer att den tidigare antydda reduktionen av information inom vårt område kan åstadkommas. Vi måste inte bara tillföra ytterligare en teori, eller ytterligare en distinktion. Det är fullt möjligt att reducera antalet problem genom att lösa upp dem. Det innebär att det som är tänkt om problemet blir irrelevant för att frå-

2 Das Man (dom/mannet) är en Heideggersk språkkonstruktion, där Heidegger istället för den maskulina, och grammatiskt korrekta, genusbestämning "Der Man" istället använder neutrumformen "Das". Det är ett sätt att avköna den tänkte andre, som representant för "samhället", och därigenom betona dess allmängiltighet. Begreppet bör relateras till den generaliserade andre, ehuru det hos Heidegger ligger på en ontologisk nivå.

gan inte längre kvarstår, eller förtjänar uppmärksamhet. När vi tänker sociologi och gör det utifrån en socioontologisk ansats så kan vi undkomma en del pseudoproblem. Låt oss nu titta närmare på dessa positiva bidrag givet att vi tillämpar den socioontologiska ansatsen.

En slutsats är att vi i vetenskapliga sammanhang kan utmönstra orden "social" och "socialt", och en rad "problem" upplöses i och med detta. Man kan också säga att vi släpper problemet om vad som är socialt. Sociologin handlar i denna mening i och med detta endast om former för socialitet. Vi studerar olika slags empiriska relationer, men ontologiskt är de alla instanser av varat. Vi kan därmed slippa meningslösa diskussioner om olika teoriers giltighet baserat på deras antaganden. Webers handlingsteori är ett sådant problemfall. Weber hävdar att endast vissa handlingar är sociala. Den socioontologiska ansats jag helt kort skissat innebär att människan är med nödvändighet social. Det leder till att frågan om vad som är socialt och vad som inte är socialt – vilket t.ex. Weber och Pareto diskuterade – inte blir en fråga. Detta problem upplöses.

Men, frågar man sig, föreligger inte en rad problem som handlar om olika former av sociala kontakter? Står, exempelvis, inte mannen som efter en månad hittades insnöad i en bil utanför Umeå i en annan social relation till sin omgivning än den sociala relation som arbetskamrater har, eller som en ung person som över internet försöker skaffa sig en stil som påminner om dem som ingår i personens referensgrupp? Jo skulle vi nog alla svara, men i vår mening är alla sociala. Det är en grund. Men det är inte så att direkt närvaro av två personer som interagerar utgör något mer socialt än en person som ligger hemma i sin säng och tycker att livet är trist. Det är förvisso olika former, men rent vetenskaplig kan det "sociala" som begrepp uteslutas.[3]

Det empiriska arbetet blir även fortsättningsvis viktigt och handlar om att utreda skillnader och de olika formernas konsekvenser, t.ex. för hur personer skadar sig själva eller som brukar olika tyg och mycket annat. Diskussioner om "natur" och "kultur" blir än mer perifera om det redan är tydligt att de utgör empiriska kategorier. Biologi, som vetenskap om det som är, är en mänsklig produkt, och att tänka på "naturen" i sig låter sig inte göras. Den svenska skogen inte alls är "naturlig"; i själva verket finns få träd som inte på ett eller annat sätt är resultatet av mänsklig verksamhet. Det mänskliga varats görande, som indikerades ovan, är startpunkten för reflektion och empiriskt arbete.

Låt mig ta ett exempel, som är hämtat från ett fack som står mig nära, ekonomisk sociologi, för att mer konkret kunna diskutera konsekvensen för teoriers giltighet och hållbarhet. Många sociologer har kategoriskt förkastat rational choice för att det är en orealistisk teori, och menat att teorin är grundfalsk. Andra sociologer har lika kategoriskt talat sig varma för denna ansats och sett den som en sanning. Positionen som jag företräder menar att båda dem som kritiserar och förespråkar rational choice huvudsakligen har fel, men ingen är utan poäng.

3 Vi kan dock inte utesluta det ur vardagsspråket, då den som ligger hemma i en säng kan stämplas som "asocial".

Det förefaller mig rimligt att se saken på följande vis. Rational choice är ett modus, eller kanske bättre en stil (White 2008), som kan användas av personer i vissa sammanhang, men det behöver alltså inte vara ett universellt antropologiskt korrekt eller falskt antagande. Den socioontologiska ansatsen är således öppen för att se hur, och vilken form, eller stil, som är bäst att förklara en viss situation. Men argumentation om människans vara låter sig inte göras empiriskt, eller med hjälp av sociologin som vi känner den. Genom att det som tidigare var ett förgivettaget antagandet görs till en empirisk variabel snarare än en ontisk premiss skapar vi oss flexibilitet, och kan därmed hantera mångfalden, olikheter och variation som uppträder empiriskt i det sociala livet.

Det så kallade mikro-makro problemet är ytterligare ett exempel på ett pseudoproblem som vi kan utmönstra. Jag fick redan som A-kurs student lära mig att det var ett viktigt problem, men nog inte varför och hur. Kollegor har berättat för mig att det kanske är det viktigaste problemet, och läser man James Colemans (1990) Foundations of Social Theory kan man tro det. Det finns även böcker skrivna om detta problem av kända sociologer som Jeffrey Alexander med flera (Alexander et al. 1987). Problemet handlar om att vi som sociologer skall klara av att förbinda i en vetenskaplig förklaring det som kallas mikronivån men det som kallas makronivån. Men vad är premissen för att detta överhuvud skall vara ett problem?

Premissen som finns hos Coleman, Alexander och alla de andra är att det på något sätt finns åtminstone två nivåer, och andra har diskuterat upp till sju olika nivåer (Aspers 1997; Brante 1997a; 1997b) som måste förbindas med varandra i vetenskapliga förklaringar. Ingen ifrågasätter just tanken om ontologiska nivåer. Jag menar att vi återigen kan se hur samhällsvetenskapen har producerat en skillnad mellan nivåer som är "ontologiskt", eller i vår mening, ontiskt åtskilda. Men litteraturen är mer oklar om hur dessa skall förbindas. Hur kan enskilda handlingar förbindas med generella utvecklingstendenser som ökade självmord, eller globalisering?

Man antar ofta att dessa nivåer har någon slags status som Durkhemianska sociala fakta, vilka tänks vara skilda, men som måste föras samman. Det skulle leda för långt att i detalj reda ut statusen på dessa nivåer enligt olika teorier. Tanken om nivåindelning som varandes i världen är ett typiskt problem som skapas av forskare. Den så kallade realismen, ofta med föresatsen "kritisk", har ägnat mycket tanke åt att avgöra hur många nivåer av verkligheten som finns. Jag hävdar att detta arbete mestadels är förspillt, men även kontraproduktivt. Man har utgått från en tanke om en verklighet som finns, och som ser ut på ett visst sätt, men inte utrett detta.

Men hur skall vi då exempelvis kunna analysera och förklara relationer mellan det som är "globalt" och det som är "lokalt"? Ett svar är att detta inte går, vilket kommer sig av att frågan är felställd. Visst kan vi koppla samman statistik om ökat resande med förändringar i matutbudet på resemål i Burma. Men problemet ligger nog i skapandet av nivåer och begrepp som skall förklara och förklaras. Genom att vi försöker förklara det vi själva skapar men något annat vi själva skapat – och då båda grundar sig på postulat om hur det är snarare än på en undersökning om hur det är – är det kanske inte svårt att förstå hur vi kan hamna i svårlösta "forskningsfrågor".

Sammanfattande slutsats

Vad jag försökt bidra med kallar jag alltså för socioontologi. Det är en nystart för sociologin. Jag har talat om att tänka sociologi, men startpunkten har varit den tänkta sociologin, och att vi tänker sociologiskt. Att försöka förbättra sociologin genom att starta utifrån hur vi tänker sociologiskt menar jag är att låsa in sig i redskapsboden inifrån, kasta ut nyckeln, och sedan försöka beskriva boden från utsidan.

Alternativet till den ontiska förgivettagenheten innebär att utgå från en undersökning och ett därtill kopplat perspektiv som kan göra anspråk på att handla om ontologi. Detta kunde uppnås genom att vi ställde oss på den kunskapsbas som Heidegger fenomenologiskt utredda ontologi erbjuder oss. På basis av detta kunde vi utlinjera det som vi kallade socioontologi. Jag menar att detta är exempel på att tänka sociologi. Att tänka sociologi är att tänka om det som redan är tänkt som sociologi. Jag har endast kunnat snudda vid hur den av socioontologin beredda jorden skall brukas. Det finns således inte här utrymme för att göra dessa tankar empiriskt rättvisa. Men vi kan tydligt se att en praktisk tillämpning är möjlig, och också fruktbar. Grundarbetet, likväl som det mer tillämpade forskningsarbetet, måste fortsätta, och till detta arbete bjuder jag in er för att delta de nästkommande 25 åren.

Vi har nu genomfört en dekonstruktion av sociologi och sociologiskt tänkande, och en presentation av vad det är att tänka sociologi, samt slutligen visat exempel på resultat. Man kan ju tycka att jag varit väl hård mot sociologin, då få ansatser har erhållit beröm, och då jag betonat omtänket som strategi. Men de tankar om sociologi som jag presenterar är inte möjliga annat än att det finns ett sociologiskt tänkande som nått framgång. Framgången ger sig tillkänna genom att vi har varit medskapare av det sociala livets elementära former och uttryck. Vad jag beskrivit är en reflexiv process, som utmärker sociologin, även om jag medger att den reflektion jag gjort, att tänka sociologi, leder längre än vad de flesta andra reflektioner vilka endast handlar om att tänka sociologiskt.

Det är förstås min ambition att inte bara tala om att tänka sociologi, utan att faktiskt tänka sociologi. Jag överlåter till er att bedöma, efter detta föredrag, om jag har tänkt sociologi, eller tänkt sociologiskt.

Det är helt klart att uppsatsen inte rymmer ett fullständigt alternativ till vad som kritiseras. En behandling av vad som mer konkret krävs av den som skall tänka sociologi saknas. Detta är en uppgift, som även om den påbörjats, inte ännu är slutförd. Det kan inte heller förväntas ske i ett slag; den rådande traditionen har vuxit i hundra år och att röja upp måste vara ett första steg.

Referenser

Alexander, Jeffrey , Bernhard Giesen, Richard Münch, and Neil Smelser (Eds.). 1987. The Micro-Macro Link. Berkeley: University of California Press.

Aspers, Patrik. 1997. "Vetenskaplig Realism" Sociologisk Forskning 34(4):73–80.

Aspers, Patrik. 2001. "Vad skulle det annars vara – Om socialkonstruktivism." Sosiologi idag 31(2):23–39.

Bauman, Zygmunt. 1990. Thinking Sociologically. Oxford: Blackwell.

Berger, Peter. 1964. "Review of 'Truth in the Religions: A Sociological and Psychological Approach' by W. Montgomery Watt." American Sociological Review 29(2):291–92.

Berger, Peter, and Thomas Luckmann. 1991. The Social Construction of Reality, A Treatise in the Sociology of Knowledge. London: Penguin Books.

Bourdieu, Pierre. 1991. "The Political Ontology of Martin Heidegger." Cambridge: Polity Press.

Brante, Thomas. 1997a. "Kausal realism och sociologi." Sociologisk Forskning 34(1–2):311–55.

Brante, Thomas. 1997b. "Replik: om kausal realism." Sociologisk Forskning 34(4):81–91.

Callon, Michel (Ed.). 1998. The Laws of the Market. Oxford: Blackwell Publishers.

Coleman, James. 1990. Foundations of Social Theory. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Elias, Norbert. 1987. Die Gesellschaft der Individuen. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Gadamer, Hans Georg. 1990. Wahrheit und Methode, Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik, Band 1, Hermeneutik. Tübingen: J.C.B. Mohr.

Gadamer, Hans Georg. 1993. Wahrheit und Methode, Ergenzungen, Register. Band 2, Hermeneutik II. Tübingen: J.C.B. Mohr.

Heidegger, Martin. 1962. Die Technik und die Kehre. Pfullingen: Verlag Günther Neske.

Heidegger, Martin. 1975. Die Grundprobleme der Phänomenologie, Gesamtausgabe, II. Abteilung, Vorlesungen 1923–1944, Band 24. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger, Martin. 1994. Einführung in die phänomenologische Forschung, Gesamtausgabe, II. Abteilung: Vorlesungen 1919–1944, Band 17. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger, Martin. 1996. Brev om Humanismen. Stockholm: Thales.

Heidegger, Martin. 2001a. Einleitung in die Philosophie, Gesamtausgabe, II Abteilung: Vorlesungen, Band 27. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger, Martin. 2001b. Sein und Zeit. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Hugemark, Agneta. 1994. Den fängslande marknaden: Ekonomiska experter om välfärdsstaten. Lund: Arkiv.

Lakatos, Imre. 1970. "Falsification and the Methodology of Scientific Research Pro-

gram." Pp. 91–196 in Criticism and the Growth of Knowledge, edited by I Lakatos and A Musgrave. Cambridge: Cambridge University Press.
Luhmann, Niklas. 1995. Social Systems. Stanford: Stanford University Press.
Mauss, Marcel. 1985. "A category of the human mind: the notion of person; the notion of self." in The Cateogory of the Person: Anthropology, Philosophy, History, edited by Michael Carrithers, Steven Collins, and Steven Lukes. Cambridge: Cambridge University Press.
Mill, John Stuart. 2000. Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy. Kitchener: Batoche Books.
Schütz, Alfred. 1996. Collected Papers IV. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
Searle, John. 1995. The Construction of Social Reality. New York: Free Press.
Weber, Max. 1978. Economy and Society, An Outline of Interpretive Sociology. Berkeley: University of California Press.
White, Harrison. 2008. Identity and Control, How Social Formations Emerge. Princeton: Princeton University Press.